

Megosztó kompromisszum

AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

A kötet szerzői

BERTÉNYI IVÁN ifj.
CIEGER ANDRÁS
DOBSZAY TAMÁS

HERMANN RÓBERT
HOLJEVAC, ŽELJKO
HÖBELT, LOTHAR

KEDVES GYULA
LIGETI DÁVID
NAGY MARIANNA

© Szerzők, 2018

© Országgyűlés Hivatala, 2018

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz, sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

www.orszaghazkonyvkiado.hu

A kiadásért felel: Such György

A kiadvány az Országgyűlés Hivatala Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága szakmai programjai keretében készült.

Igazgató: Bellavics István

Az Igazgatóság könyvprogramjának koordinátora: Pelyach István

A német és a horvát nyelvű tanulmányt fordította: Ligeti Dávid és Sokcsevits Dénes

Szöveggyondozó, korrektor: Németh Zsófia

Műszaki szerkesztő, tördelő: Fodor Gábor

Borítóterv: Szigligeti Mária

Képszerkesztő: Csengel-Plank Ibolya

A borítón: *Allegorikus emléklap Ferenc József és Erzsébet 1857. évi magyarországi utazására.*

Vinzenz Katzler litográfiája (részlet). (Magyar Nemzeti Múzeum)

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

 magyar
nyomda termék
NYOMDA- ÉS PÁPIRIPARI SZÖVETSÉG

ISBN 978-615-5674-57-0

ISSN 2046-4876

TARTALOM

- 7 Ifj. Bertényi Iván: MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM.
AZ 1867-ES KIEGYEZÉS SIKEREI
ÉS KUDARCAI 150 ÉV TÁVLATÁBÓL
- 37 Lothar Höbelt: AUSZTRIA ÉS AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS
- 53 Željko Holjevac: HORVÁT JAVASLATOK A HABSBURG
BIRODALOM ÁTALAKÍTÁSÁRA (1832–1918)
- 71 Dobszay Tamás: 1866-OS ALTERNATÍV KIEGYEZÉSI
ELKÉPZELÉSEK 1861-ES ÉS 1848-AS ELŐZMÉNYEI
TÜKRÉBEN
- 89 Hermann Róbert: A MAGYAR EMIGRÁCIÓ TERVEI
MAGYARORSZÁG ÉS SZOMSZÉDJAI JÖVŐJÉRŐL, 1849–1867
- 109 Ligeti Dávid: SOLFERINÓTÓL KÖNIGGRÄTZIG –
FERENC JÓZSEF HÁBORÚI 1859 ÉS 1866 KÖZÖTT
- 127 Cieger András: A KÖZÖS ÜGYEK RENDSZERE
- 147 Kedves Gyula: AHOL A LEGTÖBBET ENGEDTÜNK
A '48-BÓL – 1848–1849 ÉS 1867 HONVÉDSÉGE
- 173 Nagy Mariann: VÁMSZÖVETSÉG ÉS KVÓTA –
A GAZDASÁGI KIEGYEZÉS
- 191 A KÖTET SZERZŐI
- 195 NÉVMUTATÓ

Ifj. Bertényi Iván

MEGOSZTÓ KOMPROMISSZUM.
AZ 1867-ES KIEGYZÉS SIKEREI ÉS
KUDARCAI 150 ÉV TÁVLATÁBÓL

150 éves az osztrák–magyar kiegyezés. Mint az újabb kori magyar történelem egyik nagy fontosságú eseményére természetesen érdemes emlékezni rá, de van-e okunk ünnepelni? Vannak-e olyan, máig érvényben lévő, jelenlegi életünket pozitív értelemben meghatározó rendelkezései, mint amilyen 1848 esetében például az állampolgárok jogegyenlőségén alapuló modern és szabad magyar nemzeti közösség?

Nos, azt mondhatjuk, hogy közvetlen formában nincsenek ilyenek. Az 1867-es politikai kompromisszum olyan államjogi alku volt, amely a ma már ebben a formában nem létező Magyar Királyság helyét egy ma már szintén nem létező államalakulat, a Habsburg birodalom keretei között jelölte ki. Ilyen értelemben tehát a kiegyezés végérvényesen a múlt lezárt darabja. Legfeljebb párhuzamok és hasonlóságok révén üzen a mának, meg persze olyan értelemben is, hogy a politikai élet egyik alapvető törvényszerűségének tekinthető kompromisszumkötés kapcsán adhat az utókor kezébe iránytűt. Mert lehet egész nemzedékeket abban a szellemben nevelni, hogy a lánglelkű forradalmárokat és a hajlíthatatlan ellenzékieket tartsa példaképének, de egy normális, békés világban a megbékélés, az érdekek egyeztetése, és bizony, a praktikus élethez való alkalmazkodás jegyében a merev elvhűség feladása jobban eligazít. Nem csupán a magánéletben, hanem a közéletben is.

Írásomban azt vizsgálom, hogy a kiegyezés által létrejött dualista szerkezet bukása mennyiben kapcsolható magához a kiegyezéshez. Mint tudjuk, az első világháború végével összeomló Osztrák–Magyar Monarchia romjai maguk alá temették a történelmi Magyarországot is. Mindezt, összesűrítve Trianonként szoktuk emlegetni, a folyamatot lezáró nemzetközi jogi aktus aláírásának helyszíne alapján, jóllehet a Nagy-Trianon kastélyban aláírt békeszerződés végső soron csak nemzetközi jogi értelemben zárta le a történelmi Magyar Királyság 1918 őszen kezdődő szétesését. Így voltaképpen tévedés is „Trianonnak” hívni, azaz a békediktátummal azonosítani a nemzeti katasztrófát. A ránk kényszerített béke számos részletkérdésben súlyosbította Magyarország helyzetét, mint például a haderőre mért szigorú korlátozásokkal vagy a győzteseknek fizetendő pénzügyi jóvátétellel. Az igazi nemzeti tragédia azonban a történelmi országterület kétharmadának elcsatolása volt, leginkább az az ezzel járó fejlemény, hogy így többmillió-

nyi magyar került ellenséges szemléletű államok uralma alá. Márpedig ez 1918–1919-ben következett be, és 1919 végén vagy 1920 elején józanul nem nagyon lehetett várni, hogy maga a békeszerződés lényegesen változtatni fog ezen. A korszakban sem 1920. június 4. volt az igazi sokk, hanem az ország és különösen olyan, akkor még magyar többségű városok, mint Kolozsvár vagy Kassa idegen csapatok általi megszállása. Mivel azonban ez lassú, drámai folyamatként következett be 1918–1919-ben, az utókor számára a béke aláírása válhatott ennek a történelmi folyamatnak az ösz-szesűrűsödött jelképévé.

A minket most érdeklő kérdés az, hogy ez a nemzeti katasztrófa egyene-sen következett-e az 1867-es kompromisszumból? Már ekkor – 1867-ben – lehetett-e sejteni, hogy a Habsburgokkal kötött alku csak így érhet véget?

Mi vezetett Trianonhoz? A 20. századi magyar történelem egyik leg-fontosabb problémájával történészek és gondolkodók egész sora foglalko-zott, természetesen más és más szemlélettel, s különböző eredményekre jutva.¹ Közülük most három olyan személyiség nézeteit idézem – a ter-jedelmi korlátok miatt természetesen tömörítve, s ezért talán némileg pontatlanul –, akiknek a gondolatai másokra is nagy hatással voltak, s részben ma is meghatározzák a kiegyezésről való gondolkodásunkat.²

A 20. század kiemelkedő jelentőségű konzervatív történetírója, Szekfű Gyula azon a nézeten volt, hogy maga a kiegyezés a magyar politikai elit (elsősorban Deák Ferenc) bölcsességét dicsérő, helyes politikai tett volt. Még a dualista korszakban úgy vélekedett, hogy a kiegyezéssel a magyar ál-lamiság és a németekkel való történelmi együttműködés ezeréves folyamata is „nyugvóponthoz és befejezéshez jutott”,³ azaz voltaképpen az 1867-es rendezés „a magyar történelem végének” is tekinthető. A trianoni kataszt-rófa közvetlen hatása alatt írt híres munkájában, az 1920-ban megjelent *Három nemzedék*ben ugyan a megelőző évtizedeket összességében hanyatló korszakként jellemezte, ám az 1867-es kompromisszumról továbbra is po-zitívan vélekedett. Szerinte ugyanis a kiegyezés az 1848-ban megoldatlanul hagyott kérdéseket is rendezte, ezért „67 nem egyéb [...], mint gyakorlatilag lehetővé tett, végrehajtható 48”.⁴ A kiegyezés stabil és élhető keretet adott a

¹ Jó néhány fontos véleményt összegez és elemez: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, 1998.

² Csak egy önmagában nem jelentős, de jellegzetes írásra utalok itt, amely Németh László, Bibó és Kossuth egyértelmű hatását mutatja: BEKE György: *Trianon és az 1867-es kiegyezés*. In: *A Mura mente és a trianoni békeszerződés*. Szerk. GÖNCZ László. Lendva, 2000, 194–197.

³ SZEKFŰ Gyula: *A magyar állam életrajza. Történeti tanulmány*. Második kiadás. Budapest, 1924, 190. Az első kiadás előbb németül (*Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie* von J[ulius] SZEKFŰ. Stuttgart – Berlin, 1918, majd magyarul még ugyanebben az évben jelent meg.

⁴ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920, 175.

Habsburg birodalomnak, s azon belül minden korábbinál pontosabban és kedvezően jelölte ki a magyar állam helyét.⁵ Szekfű tehát a trianoni bukás és a kiegyezés között legfeljebb ellentétes kapcsolatot látott, s szerinte a bukáshoz egyáltalán nem a kiegyezés, hanem a Széchenyit nem követő nemzedékek helytelen lépései vezettek. Ezek, mint ismeretes, Szekfű szerint mindenekelőtt a hagyományos politikai elit alapvető hibáiból következtek: a nyugat-európai liberális elvek kritikátlan és a hazai viszonyokhoz nem igazított átvételéből, az érzelmek által vezetett, illetőleg az érzelmekre és indulatokra apelláló, egyre túlzóbb, kuruckodó nacionalizmusból.⁶

Az 1867-es kompromisszumot pozitívan láttató Szekfűvel ellentétben az író és gondolkodó Németh László kifejezetten a kiegyezést vádolta az-
zal, hogy olyan rendszert hozott létre, ami oda vezetett, hogy – Adyval
szólva – végzetesen „elveszett a magyar a magyarban”. Igaz, nem tagadta:
„A baj nem hatvanhéttel kezdődött, ott van az egész kísérletben, mellyel
a magyarság, mint annyi más kelet-európai nép – a német példa nyo-
mán – önálló irodalmat és nemzetiséget akart magának teremteni. [...] A magyar irodalomban a törzsökös magyarok közt szinte az első órától
dolgoztak jött-magyarok is. [...] 1820 és 1848 közt egyszer már elveszett
a magyar a magyarban”.⁷ De ez még nem volt szégyenletes, hiszen a szom-
széd népeknél előbb kiemelkedő magyar szellemhez asszimilálódtak a
jött-magyarok, s nem a préda és az elnyomás vonzotta őket, mint 1867
után. Mert a népszerűtlen és idegen érdekeket szolgáló rendszer fenn-
tartásához a hatalom kénytelen volt az erkölcsileg értéktelenebb elemek
(„hígmagyarok”) szolgálatát igénybe venni, s mindez az erkölcsileg nemes,
igaz „mélymagyarok” félreállításához vezetett. „A kiegyezéssel megalakult
Magyar Állam részvénytársaság hivatalos nyelve a magyar lett ugyan, de
kulturhivatalnokait egy vegyes fajú országból toborozta”, s ha még volt is
szükség a vákuumba beáramló középszerű zsidó és sváb tehetségekre, az
már a „törzsökös magyarok” kárára volt, hogy az elfoglalt pozíciókat védve
nem engedték felemelkedni őket. Ez természetesen vezetett a bukáshoz.⁸

⁵ Ifj. BERTÉNYI Iván: *Szekfű Gyula a kiegyezésről*. In: *A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelyének kiadványai 2. Budapest, 2011, 136–170.

⁶ Ifj. BERTÉNYI Iván: *Szekfű Gyula*. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920–1953. Tanulmányok*. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, 1998, 51–69.

⁷ NÉMETH László: *Kisebbségben*. In: NÉMETH László: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek és vitairatok*. Második kötet. Budapest, 1992, 844., 848. és 857.

⁸ Uo. 871–877. Az idézet a 875. oldalról. Érdemes itt is jelezni, hogy Németh László idézett, híres-hírhedt kategóriáit elsősorban nem a származásból, hanem az erkölcsi kiválóságból vezette le. Erre például NÉMETH László: *Szekfű Gyula*. In: NÉMETH László: *A minőség forradalma...*

Lothar Höbelt

AUSZTRIA ÉS AZ 1867. ÉVI KIEGYEZÉS

1989-ben a magyar külügyminiszter, Horn Gyula egy keményvonalas kommunista újságíró kérdésére – „Mennyit fizetett Önnek a szövetségi köztársaság a határ megnyitásáért?” – így felelt: „Semmit. Mi csak egy történelmi adósságot törlesztettünk. A 19. században a német egység hozta el a magyar szabadságot, most ez fordítva történt.” Még ha ez az anekdota nem is feltétlenül igaz, mindazonáltal találó, sőt igen találó. Azért szeretem ezt az idézetet, mivel élő történelmi tudatról árulkodik. Ezért sokkal inkább tetszik nekem, mint az összes giccses történet, amely Sisiről, vagyis Erzsébet királynéről szól; a kiegyezés létrejöttében az ő szerepét gyakran és mértéktelenül eltúlozzák.

Azonban történészként a szép Horn-idézet után is egy keveset nyomoznunk kell. Mindazon ismeretek birtokában, amellyel a döntés bécsi meghozatalára vonatkozóan rendelkezünk, kijelenthető, hogy nem az 1866. évi königgrätzi vereség volt a következő esztendőben Magyarországgal megkötött kiegyezés oka, jóllehet sok hazafias „nagyosztrák” még sokáig táplálta ezt a gyanút. A Deák Ferencsel való tárgyalások már jóval a háború előtt is zajlottak. Mindkét oldal felhagyott szélsőséges álláspontjával: a bécsi centristák a jogfosztás elméletével, vagyis azzal a narratívával, miszerint Magyarország az 1848–1849-es háborúval elvesztette alkotmányát; Deák és a magyarok pedig felhagytak a függetlenség követelésének hangoztatásával, a pusztá perszonálunió formulájával. A Pragmatica Sanctio, ahogy azt Deák híres „Húsvéti cikkében” megfogalmazta, elég térrel rendelkezett ahhoz, hogy mind a Monarchia nagyhatalmi pozícióját, mind Magyarországnak önálló kormányzását biztosítsa. Ferenc József a centrista Anton von Schmerling államminiszter menesztésével, valamint Erdély Magyarországgal való egyesítésével már 1865-ben engedményt tett. Deák ezért volt abban a helyzetben, hogy a königgrätzi kudarc után azt mondja az uralkodónak, a magyarok nem többet és nem kevesebbet követelnek, mint amit az 1866. évi háború előtt.¹

¹ Ehhez részletesen: Lothar HÖBELT: *Königgrätz und der Ausgleich mit Ungarn: Kehrtwende oder Katalysator?* In: *Der Preußisch-Österreichische Krieg 1866*. Hrsg. Winfried HEINEMANN – Lothar HÖBELT – Ulrich LAPPENKÜPER. Paderborn, 2018, 333–350. Vö. az alábbi dokumentációval: *Quellen zur Genesis des ungarischen Ausgleichsgesetzes von 1867*. Hrsg. GARAMVÖLGYI Judit. Studia Hungarica 14. München, 1979.

Talán érdemes még messzebb visszamennünk az időben, ha a kiegyezés valódi előzményeit kutatjuk. Ebben a vonatkozásban van egy szép német mondás: „Az alkotmány elmúlik, de a közigazgatás megmarad”.² A kiegyezéshez vezető folyamat kiindulópontja megítélésem szerint az 1711. évi szatmári béke volt, amelyet Rákóczi Ferenc kurucai és Pálffy János gróf tábornagy kötöttek, aki ironikus módon József császár egyik szeretőjének apja volt (pontosabban I. József királyról van szó, aki nem összekeverendő unokaöccse fiával, vagyis a kalapos királlyal). Deák maga is utalt egyszer erre az előzményre. A szatmári béke, ahogy a nagy magyar történész, Szekfű Gyula megfogalmazta, „sem nem ígért, sem nem adott többet, mint ami az adott viszonyok közt megvalósítható és kölcsönös mérséklettel keresztülvihető volt, vagyis a kétoldalú szabályozás bevezetését”.³

A kiegyezés gondolata ettől kezdve a következő korszakokban is meghatározó volt. Az abszolutizmus idején – bár modern elképzelések szerint az abszolút uralkodók nem voltak különösképpen abszolútak – Magyarországon több határt húztak, mint az örökös tartományokban. A szatmári békének nem volt következménye új államberendezkedés (az ún. Verneuer-te Landesordnung), mint Csehországban, és nem került sor rekatolizálási hullámra sem (mint az örökös tartományokban).

Ez a különbség még egy alkalommal látszódott, amikor Mária Terézia az örökösödési háború után kifejezetten kivette közigazgatási reformja hatálya alól a Szent Korona országait. A rendekre szívesen tekintünk mint a modern parlament előfutáira, mint amelyek a törvényhozói és a monarchikus végrehajtói hatalom számára is tekintetbe veendő alaptörvényeket kívántak kikényszeríteni. Ennek során a hatalmi jogosítványok teljesen másképp oszlottak meg: Az uralkodó kénye-kedve szerint tudott törvényerejű rendelkezéseket hozni, még ha ezek más nevet is viseltek, mint például rendeletek, pátensek, hadüzenetek stb. Azonban nem volt végrehajtói hatalma: minden egyes rendelet végrehajtása során a rendek közreműködésére volt utalva, nem helyi törvényhozói minőségükben, hanem helyi végrehajtói hatalomként, vagyis olyan közigazgatási szervként, amelynek elsőfokú hatósága a földesúr jogköre volt.

Az örökös tartományokban ezek a jogkörök az 1749 és 1848 közötti száz év alatt lépésről lépésre elvesztették erejüket, valamint intézményesültek,

² A német eredetiben: „Verfassung vergeht, Verwaltung besteht”. (A ford.)

³ SZEKFI Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest, 1918, 148. vö. Charles INGRAO: *In Quest and Crisis. Emperor Joseph I and the Habsburg Monarchy*. West Lafayette, 1979. 154–160, 217.

továbbá mozgásterük beszűkült, és járulékos feladatok terhelték őket, valamint állami felügyelet is érvényesült. Magyarországon a korporatív nemesi öngazgatást a vármegye formájában, mint egy-egy „kis rendi államot”⁴ csaknem érintetlenül sikerült fenntartani. Ennek a forradalmi potenciállal rendelkező konzervatív intézményrendszernek Ausztriában nem volt megfelelője, még ha egyes konzervatívok újra és újra kacérkodtak ezzel. A magyar politikai elit ezért tudott az adómegvonással fenyegetni (még Metternich idején is), és ezért tudta 1860–1861 folyamán – a Bach-huszárok eltűnése után – az állami közigazgatást szüneteltetni. A cseh vagy alpesi ellenzékiek rendelkezésére nem állt effajta lehetőség.

A KIEGYEZÉS RENDELKEZÉSEI

Az 1867. évi kiegyezés az ország és a király közötti megállapodás volt. A király felelős minisztériumot (kormányt) biztosított Magyarország számára. A Königrätzet követő összes, a kiegyezésről szóló tárgyalás pusztán az ütemtervről szólt, vagyis, hogy előbb nevezzék-e ki a kormányt, és csak ezután fogadják-e el az alkotmányt, vagy fordítva. Emiatt bizalomépítő intézkedésekről, nem pedig egyes paragrafusok tartalmáról volt szó (ebben az értelemben – a bizalom építésében – valóban volt bizonyos jelentősége Sisinek is).⁵ Magyarországon a parlament a jövőben olyan szerepet játszhatott, amely jelentősen meghaladta a cislajtán parlament mozgásterét – éppen amiatt, hogy nem demokratikus és emiatt etnikailag homogén volt, az uralkodó így nem talált mentsvárra a *divide et impera* (oszd meg és uralkodj!) elvében. Cislajtániában Ferenc József egyszer a németekre, másszor a csehekre, egyszer a liberálisokra, másszor a klerikálisokra tudott támaszkodni; a pártok nagy száma mindig kínált alternatívákat számára. A magyar Országgyűlésben nem lehetett ilyen könnyen manipulálni a többséget. Az összes 48-as és 67-es párt magyar és liberális volt, különbséget csak követeléseikben tanúsított radikalizmusuk jelentett.

A kiegyezés a király számára azokon a területeken, amelyek központi fontosságúak voltak számára, vagyis a hadügy és külpolitika terén olyan helyzetet biztosított, amely messze kényelmesebb volt számára, mint az 1866 előtti időszak; akkor még létezett az a birodalmi parlament, amely előbb-utóbb ezekre a területeken is érvényesítette volna beleszólási jogát. A delegációk, amelyek összekötő kapocsként léptek a birodalmi parlament

⁴ SZEKFŰ: I. m. 166.

⁵ Vö. újabban: Karl & Michaela VOELKA: *Sisi. Leben und Legende einer Kaiserin*. München, 2014.

helyére, megoldást kínáltak arra a problémára, amit egy újságíró 1848 októberében így jellemzett: „Hetek óta a magyar király absztrakt fogalma háborúzik a horvát király absztrakt fogalmával. A valódi, személyes király távol áll és szembetűnő semlegességgel nézi a harcot.”⁶ Ki tudta garantálni egy tiszta perszonálunió esetén, hogy az egyes királyságok között nem kerül sor konfliktusra, amelyet akár fegyverekkel is megvívhatnak? Erre való tekintettel a külpolitikát és katonai igazgatást az „Osztrák–Magyar Monarchia” közös ügyeivé nyilvánították. A parlamenti ellenőrzést a delegációknak kellett megvalósítaniuk. Ám ezeknek – éppen magyar elképzelés alapján – minden másnak kellett lenniük, mint egy birodalmi parlament, így csak a Lajtán inneni és túli két parlament bizottságaiként működhettek. Így politikai súlyukból következően alig voltak abban a helyzetben, hogy az uralkodót a költségvetés megtagadásával kényszerhelyzetbe hozzák, és nyomást gyakoroljanak rá. A király ezzel a megállapodással nagyon jól tudott élni, és elégedett volt. A kiegyezés a parlamentáris rendszert szétszakította és szilárd határokkal látta el.

Az osztrákok 1867-ben visszakapták „szűk Birodalmi Tanácsukat”, amelyet 1865-ben függesztettek fel. Ez a szűkebb Birodalmi Tanács létét bizonyos mértékben a kezdetektől fogva a Magyarországgal való konfliktusnak köszönhette. Erre való tekintettel – kifejezetten a Magyarországgal szembeni ellensúlyként – a testületet Schmerling szalonképessé tudta tenni a császár számára.⁷ Az 1867. évi ún. decemberi alkotmány tartósan biztosította az alkotmányos monarchia rendszerét Ciszlajtániában is, amelyet nem hivatalosan „a Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országoknak” neveztek. (A birodalom nyugati felére az Ausztria elnevezést csak 1915-ben vezették be hivatalosan.) A keserű pirulát természetesen az jelentette, hogy ezt a kiegyezést az „osztrákok” feje fölött tárgyalták meg. A miniszterelnök, Richard Belcredi gróf (1865–1867) még megígérte a koronatarományoknak, hogy a tárgyalások eredményét mindenki véleményezésére előterjesztik. Belcredi utódja, a szász Beust úgy érezte, hogy nem köti ez az ígéret. Így az osztrákok (értsd: az uralkodó német liberálisok) csak más területeken – például a kezdődő Kulturkampf keretén belül – tudtak bizonyos kompenzációkat követelni és elvárni engedelmességükért. Ezért Ausztriában az a különös helyzet jött létre 1867–1868 folyamán, hogy pont a konzervatív, az államhoz hű liberális irányzat vált pápábbá a pápánál, és a kiegyezés megkötését minden lehetséges eszközzel akadályozta. E tábor

⁶ *Ostdeutschen Post*, 1848. október 7. Ignaz KURANDA cikke.

⁷ Közlelebbről megvilágítja: Lothar HÖBELT: *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich*. Wien, 2009, 44–52. Stefan MALFER (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg*. 2. Wien, 2003–2007.

nem fukarkodott gonosz megjegyzéseket tenni Beustra, akire úgy tekintettek, mint egy könnyelmű külföldre, aki Ausztria romlására tör.⁸ Ferenc Józsefnek néhány évig az úgynevezett polgárminisztériumra kellett bíznia a kormányzást. Döntéshozóként Eduard Herbst liberálisai következtek, akiket szívesen hasonlítottak Deákhoz, sőt Tisza Kálmánhoz is.⁹

„A MONARCHIA FELBOMLÓBAN”:

A VÁM- ÉS KERESKEDELMI SZÖVETSÉG

A kiegyezés megszületését sok komor prófécia kísérte. Magyarország a császári közigazgatás fűzője nélkül – a civil „Bach-huszárok” után most a katonailag szervezett csendőrség is kivonult – káoszba sülyedt. A közbeszéd a pusztában történt postakocsi-rablásokról, valamint olyan adósságokról szólt, amelyeket nem lehetett behajtani.¹⁰ Mindazonáltal a rémlátomások megalapozatlannak bizonyultak. Egy utolsó félelmet a pénzügyi világ indított el, amikor a magyar tőzsde 1873-tól egy ideig a csőd közelébe sülyedt. A kiegyezést politikailag is meg kellett erősíteni a Deák-párt és Tisza Kálmán balcentrumával. Ám éppen Tisza bizonyította – Habsburg szemszögből – azt a régi mondást, hogy a korábbi vadorzóból lesz a legjobb erdősz. Éppen Tisza központosító reformjai révén kerülhetett Magyarországra a közigazgatás terén közelebb az osztrák példaképhez, és az országot modernizálták (amit akkor üdvözlendőnek tartottak).¹¹

Kétségtelen, hogy továbbra is elegendő dolog volt, amelyről kitűnően lehetett vitatkozni.¹² „A Monarchia felbomlásáról” terjedt a szóbeszéd, ezért a közvélemény táplálta azt a félreértést, hogy a kiegyezésről minden tizedik évben újra kell rendelkezni és újra kell tárgyalni azt. Ezen „kiegyezési tárgyalásoknál” ugyanis csak a vám- és kereskedelmi szövetség

⁸ *Die Tagebücher des Grafen Egbert Belcredi 1850–1894.* Hrsg. Lothar HÖBELT – Johannes KALWODA – Jiri MALIR. Wien, 2016, 304., 316., 327. sk.

⁹ Vö. az itteni tanulmányokkal: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII: Verfassung und Parlamentarismus.* Hrsg. Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH. Wien, 2000. Lothar HÖBELT – Eduard HERBST: *Der „schwarz-gelbe Reichskritikus“.* Jahrbuch zur Liberalismus-Forschung, 2007/19. 193–209.

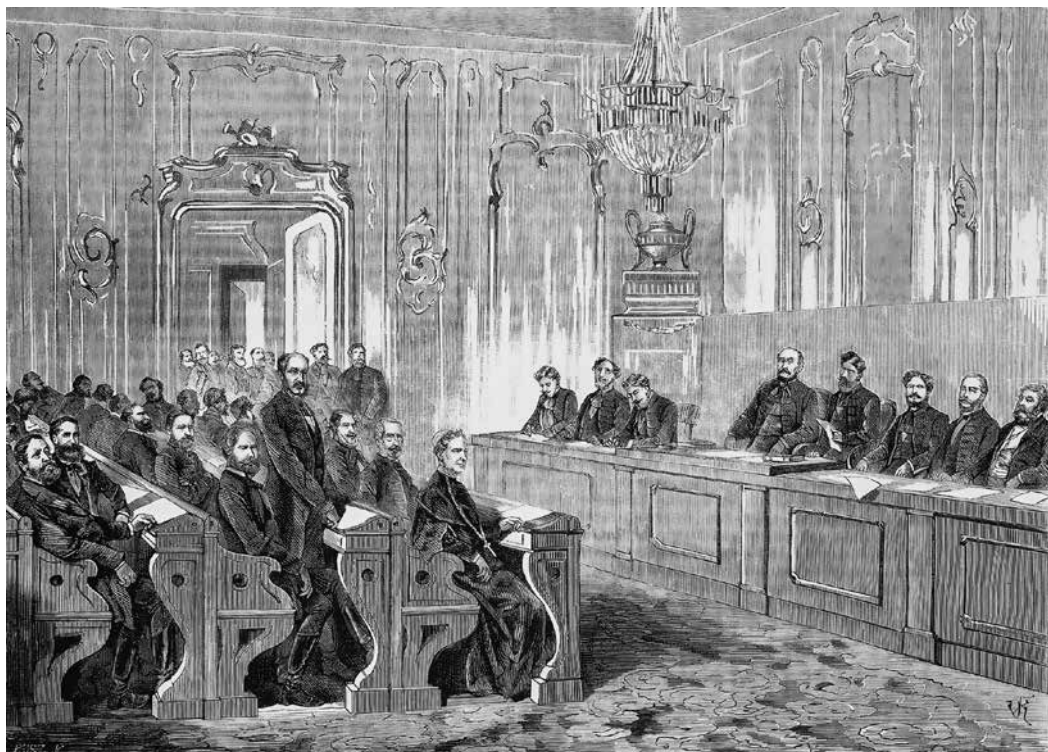
¹⁰ Walter ROGGE: *Oesterreich von Vilagos bis zur Gegenwart.* 3. Leipzig, 1873, 11.

¹¹ Friedrich GOTTAS: *Ungarn im Zeitalter des Hochliberalismus. Studien zur Tisza-Ära (1875–1890).* Wien, 1976. Sajnos túl kevés szakirodalom áll rendelkezésre németül a Ferenc József-i kor magyar belpolitikájáról.

¹² Lásd ehhez jogtörténeti szempontból: Karin OLECHOWSKI-HRDLICKA: *Die gemeinsamen Angelegenheiten der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Vorgeschichte – Ausgleich 1867 – staatsrechtliche Kontroversen.* Frankfurt am Main, 2001.

Cieger András

A KÖZÖS ÜGYEK RENDSZERE

Pulszky Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója egyszer arra a kérdésre igyekezett választ találni, hogy vajon kinek is köszönhető az 1867. évi kiegyezés: „Engem erősen érdekelt, pontosan megtudni, kinek tulajdonítható valósággal e nagy transactio kivitelének érdeme. Mint az egész világ, azt akkor egészen Deáknak tulajdonítottam. Midőn ezt egyszer neki is megemlítém, komolyan megjegyezte, hogy az érdem Andrássy Gyulát illeti, az ő modora és összeköttetései győzték le az udvarnál az ellenszenvet; csak ez tette lehetségessé a kiegyezés keresztülvitelét. Ezt azután Eötvös Pepi előtt említettem, s ő önérzettel felelt, hogy akárki lett légyen a szereplő, a rendező mégis csak ő volt. Lónyayval is szóltam egyszer ezekről s ő figyelmeztetett, hogy a kiegyezésnek legkényesebb oldala a pénzügyi volt, ezt pedig ő rendezte; végre Csengery is nem egyszer adta értésünkre, hogy a kiegyezés szellemi atyja senki egyéb, mint ő” – írta visszaemlékezésében.¹

Mint látható, Pulszky nem nyert egyértelmű választ történetírói kérdésére. Az események után másfél évszázaddal, számos adat és dokumentum birtokában is azt állapíthatjuk meg, hogy valójában nincs értelme csupán egyetlen szereplő érdemét vagy éppen felelősségét kutatni az osztrák–magyar kiegyezéshez vezető események sűrű láncolatában. Az elvek elfogadtatása és a részletek kidolgozása ugyanis egy sokszereplős és több szinten zajló összetett politikai játszma volt, amelynek mozzanatai egymásra épülve kövezték ki a kiegyezéshez vezető rögzös utat. Egy-egy tárgyalási fórum kihagyása, egy-egy szereplő mellőzése zavart okozhat 1867 megértésében.

Egyébként maga Deák sem állította soha, hogy övé lenne a kizárólagos érdem. Az alkotmányosság visszaállításakor, 1867 februárjában pártja és választói előtt elmondott beszédeiben – az isteni gondviselés mellett – a közös munkálkodás sikerére helyezte a hangsúlyt: „[...] az út szoros, az ösvény keskeny volt, melyen előre kellett törtetnünk, csak egymás után mehettünk, valakinek elől kellett menni, s talán a véletlen hozta úgy magával, hogy én menjek legelől, talán azért történt így, mert én voltam köztetek a legidősebb veterán ezen a pályán. [...] Mi egy úton indultunk meg, együtt vívtuk ki azon sikert, melynek ma örvendünk, s hiszem, hogy ezen az úton

¹ PULSZKY Ferenc: *Visszaemlékezések*. Budapesti Szemle, 1883/75. 1. rész, 342.

tovább is együtt fogunk maradni.”² Másnap, maradva az úthasonlatnál, némileg módosított gondolatmenetén: „[...] ez a siker nem az enyém, ez a miénk és mindazoké, kik bár különböző utakon, de egyenlő érzélemmel és hazafisággal működtek az alkotmány visszaállításán, mindazoké, kikben a hazáért hű szív dobog”.³ Kibővítette tehát azok körét, akik hozzájárultak a rendszerváltás sikeréhez: azoknak is köszönetét fejezte ki, akik ugyan nem őt követték a szűk ösvényen, hanem kerülőutakon jártak, de hazaszeretetüktől vezérelve eljutottak a közös célig és támogatják az alkotmányos kibontakozást.

Minden bizonnyal Deák nem csak a rá jellemző szerénységből vagy éppen a nemzeti egység megteremtésének politikusi szándéka miatt nyilatkozott így. Pontosan tudta, hogy a kiegyezés korántsem volt egyenes vonalú alkufolyamat, hiszen annak sikere az utolsó pillanatig kérdésesnek tűnt, hanem egy kollektív küzdelem eredménye, minden érdemével és esetleges hibáival együtt.

De vajon megválaszolható-e legalább az a kérdés, hogy hol dőlt el érdemben a kiegyezés? Talán a sajtó hasábjain: a Deák tollából származó és 1865 elején megjelenő *Adalék a magyar közjoghoz* című vitairattal vagy a kibontakozás elveit lefektető *Húsvéti cikk*el, esetleg a bécsi *Debatte*-ban megjelent *Májusi program*mal? Vagy az országgyűlés nyilvános fórumain: a rendszerváltás különféle jogi és politikai feltételeit megvitató 15-ös, illetve a 67-es bizottság hosszú ülésein? Vagy éppen az uralkodóhoz intézendő felirati viták során a plénumon? Esetleg, ahogy azt a kiegyezés kritikusai állították, Bécsben az uralkodóval és néhány bizalmasával folytatott háttértárgyalások alatt? És ha igen, akkor vajon 1866 augusztusában, 1867 januárjában vagy csak február folyamán? Vagy még később, 1867 őszén a Bécs melletti Vöslauban lezajlott és az osztrák fél számára kitüntetően fontos feszült légkörű gazdasági megbeszéléseken? Egyértelmű válasz természetesen erre a kérdésre sem adható.⁴

Joggal állítható, hogy a közjogi kiegyezés programját mégiscsak Deák Ferenc hirdette meg 1865-ben megjelent írásaival. Hanák Péter mutatta ki tanulmányaiban azt a gondolkodási folyamatot, mely során – már 1861-től kezdődően – Deák a *Pragmatica Sanctio*, e poros rendi egyezség szövegének, pontosabban két szavának, a „feloszthatatlanul s elválaszthatatlanul”

² DEÁK Ferenc: *Beszéd a Deák-párt értekezletén, 1867. február 17.* In: *Deák Ferenc beszédei.* Összegejtötte KÓNYI Manó. IV. kötet. Budapest, 1903, 325.

³ DEÁK Ferenc: *A Deák-párt tagjaihoz, 1867. február 18.* In: *Deák Ferenc beszédei...* IV. I. m. 338.

⁴ A kiegyezési tárgyalások legfontosabb dokumentumait, valamint a megállapodás egykorú és későbbi megítélését tükröző írásokat lásd: *A kiegyezés.* Szerk. CIEGER András. Nemzet és emlékezet. Budapest, 2004.

(„indivisibiliter ac inseparabiliter”) kifejezések újraértelmezésével, azaz a közös ügyek levezetésével és a jogfolytonosság elvével megteremtette azt a közös törvényi alapot, avagy „közjogi hidat”, amely elvezetett a majdani kibontakozáshoz, a polgári alkotmányosság megteremtéséhez.⁵ Ám éppen a Pragmatica Sanctio felfedezésével, a magyar joganyagból való kiemelkedésével kapcsolatban ma már azt is tudjuk, hogy az alapötlet és a közös intézmények csírája a magyar konzervatív politikusoktól, például Dessewffy Emiltől, Apponyi Györgytől származott, és hogy Deák bevallottan támaszkodott tervezeteikre saját programja kidolgozásakor. Sejtésünk szerint Deák rájuk gondolt, amikor azoknak is köszönetet mondott a sikerért, akik eltérő útvonalon érkeztek el a kiegyezés elfogadásáig. De említhetjük Eötvös József kiútkeresési kísérleteit is, amelyek ugyancsak hatottak Deákra. Ismeretes, Eötvös volt az is, aki Deák tudtával írt cikkével 1864 novemberében ismét felvette a tárgyalások fonalát. Végül Csengery Antalt sem hagyhatjuk ki a felsorolásból, aki éjt-nappallá téve nyújtott szakértő kezet Deák *Adalékjának* az elkészítéséhez.

Szintén vitathatatlan, hogy Deák a kodifikáció (a törvényalkotás) és a traktáció (az alkotmányos tárgyalás, a köztanácskozás) mestereként uralta a különféle országgyűlési fórumokon folyó munkát.⁶ Elsőrendű érdeme volt – a rendi korszak politikai kultúrájának évszázados hagyományaira támaszkodva – a tárgyalási alap meghatározása és a tárgyalási taktika kialakítása. A jogfolytonosság elvére való következetes hivatkozással és az ősi alkotmányosság beszédmódjának a kitartó használatával a közjogi viták során sikerült ráerőltetnie tárgyalópartnereire a magyar fél értelmezését. Ferenc József és köre nem kis bosszúsággal szemlélte mindezt, de kénytelen-kelletlen elfogadta a rendszerváltás ezen forгатókönyvét: „a magyar nemzet [...] egyre inkább jogásznemzet, és a magyarok minden egyes politikai kérdést kizárólag jogi szempontból vizsgálnak, és fennakadnak olyan finom jogi megkülönböztetéseken is, amelyek révén e kérdések máshol elképzelhetetlen jelentőségre tesznek szert. Egy ilyen nemzettel szemben egyetlen eszközzel lehet eljárni, mégpedig a kimeríthetetlen türelemmel” – nyilatkozta az uralkodó egy angol diplomatának.⁷

Még azokat is lenyűgözte ezen érvelési mód és politikusi teljesítmény, akik egyébként elutasították a közjogi szörszálhasogatást. Elegendőnek

⁵ Lásd erről: HANÁK Péter: *1867 – európai térben és időben*. Vál. SOMOGYI Éva. Budapest, 2001, 143–168.

⁶ HANÁK: *I. m.* 2001, 171–172.

⁷ Robert Morier bécsi brit követségi titkár levele Lord Bloomfieldnek Ferenc Józseffel folytatott beszélgetéséről, 1866. február 4. Közli FRANK Tibor: *Brit diplomata a kiegyezés előtti Pest–Budán: R. B. D. Morier és az Osztrák–Magyar Monarchia születése*. Külügyi Szemle, 2008/2. 209.

tartjuk ennek alátámasztására egyik hívének, Lónyay Menyhértnek az elragadtatott szavait idézni Deák egyik felszólalását követően: „Mint egy ember, könnyes szemekkel keltünk fel vezérünk mellett, ki óriási nagyságban állt erkölcsi hatalmával előttünk és a nemzet, a történet előtt [...] több percig szóhoz nem jöhetett az öreg úr, s ha visszatekint őt környező híveire, minden szemben ülő könnyben, minden indignatiótól lelkesült arcban olvashatta volna, hogy oly 40 éves múlt, melyet felmutathat, nyerhetett csak oly igaz ragaszkodást s bizalmat, melyet mi és a nemzet nagy többsége irányában érezünk.”⁸

Bátran kijelenthetjük azonban, hogy az újságcikkek és az országgyűlési munkálatok, még ha Deák keze nyomát viselték is magukon, önmagukban nem vezethettek volna el a kiegyezéshez. Elengedhetetlenül szükség volt a színpalak mögötti háttértárgyalásokra is. 1861-től kezdődően maga Deák is több alkalommal járult kihallgatásra Ferenc József elé Bécsbe, az uralkodó küldöttei pedig ugyancsak több ízben keresték fel Pesten a magyar politikust.

A bécsi kormányzat alkudozási kísérletei azonban Deákkal rendre kudarcot vallottak: közjogi álláspontját nem sikerült megingatni. Az uralkodó ezért egyre inkább arra törekedett, hogy Deákot, amennyire csak lehet, kikapcsolja a megegyezési folyamatból. Bár az angol diplomata előtt Ferenc József még türelmét és megértését hangoztatta a magyarok jogászias érvei iránt, valós elképzeléseiről Richard Belcredi osztrák miniszterelnöknek így írt: „Minthogy Deákkal, határozott meggyőződéseim szerint, nincs mit csinálni, arra kell törekedni, hogy az alsóházban találjunk embereket, akiknek van belátásuk, s elég bátorságuk is, az elméleti törvényesség Deák-i körét áttörni és felemelkedni valamiféle gyakorlati államférfiúi felfogás álláspontjára. Ha jól fogjuk meg a dolgot, bizonyára sikerülni fog, mert máris mutatkoznak a Deák-i nimbusz igájából szabadulásnak jelei. Ezeket az embereket ide, a kormány álláspontjára kell átvezetni és meggyőzni őket Ausztria létfeltételeiről.”⁹ E taktika célja végeredményben az volt, hogy saját hatalmi jogosítványaiából minél kevesebbet feladva és az 1848-as törvényekből minél többet módosítva szilárd belpolitikai viszonyokat teremtsen a birodalom mindkét felében. Ferenc József számára például az országgyűlésnek felelős magyar kormány elfogadása még a poroszoktól elszenvedett königgrätzi vereséget (1866. július 3.) követően is sokáig teljesíthetetlen áldozatnak tűnt.

⁸ Lónyay Menyhért politikai naplója, 1866. december 6. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Filmtár, 37153.

⁹ *Ferenc József levele R. Belcredihez, 1866. február 11.* In: *A kiegyezés... I. m.* 50.

Valóban léteztek ellentétek a kiegyezéspárti magyar politikusok között, Eötvös József például még a kiegyezés küszöbén is vallotta, hogy a feltétlen ragaszkodás az 1848-as törvényi állapotokhoz az újonnan megteremtett politikai berendezkedést végső soron hamis alapokra helyezi: „Fő bajunk a hamis kiindulási pont, melyet Deák választott, midőn a jog-continuitás [jogfolytonosság] elvét állítá fel s az emberekkel elhitette, hogy minden további lépésnek előfeltétele a restitutio in integrum [...] oly dolgoknak, melyek feltarthatatlanok, színét akartuk feltartani s midőn a jelennek tagadhatatlan szükségait kielégíteni iparkodánk, egyszersmind azon jurisfictionhoz [jogi fikcióhoz] ragaszkodtunk, hogy minden, mi által új helyzetünk szükségéinek megfelelünk, semmi egyéb, mint a réginek restaurációja.”¹⁰ A hónapok múlásával azonban Bécs kénytelen volt belátni, hogy az alapköveteléseket illetően Deákot és híveit nem lehet elválasztani egymástól. Andrassy Gyula, Lónyay Menyhért és Eötvös József azonban fontos részletkérdésekben tagadhatatlanul rugalmasabb álláspontot képviseltek Deáknál. Ugyan a háttértárgyalásokról folyamatosan tájékoztatták az „öreg urat”, de korántsem részletekbe menően (Deák tehát kiszorult erről a terepről). Az igazság pillanata 1867. január 15-én következett el, amikor a három politikus félve bekopogtatott Deák ajtaján. Nem kevesebbet igyekeztek elérni, mint hogy Deák a bécsi megállapodásokat változtatás nélkül fogadja el és támogassa az országgyűlési fórumokon.¹¹

Az „öreg úr” azonban kifejtette előttük, hogy a bécsi megbeszéléseken született javaslatok lényegileg változtatják meg a képviselőház 15-ös bizottságának tervezetét. A kiegyezési törvény egyébként sem tárgyalható addig, amíg a felelős kormány nincs kinevezve. Deák továbbá elfogadhatatlannak tartotta, hogy a hadsereg egységes irányítása érdekében Ferenc József ragaszkodott abszolutisztikus uralkodói jogaihoz.

Lényegében tehát a kiegyezés küszöbén politikai patthelyzet alakult ki.¹² Deák ugyanis megvonta támogatását az egyre inkább miniszterjelöltekként emlegetett híveitől, mondván a kormány kinevezése után teremtsenek javaslatuknak többséget. Andrassyék azonban pontosan tudták, hogy erre Deák ellenében nincs esélyük, így lényegében egyetlen fegyver maradt a kezükben Deák meggyőzésére. Kijelentették, hogy kellő támogatás nélkül nem vállalhatnak kormányzati szerepet. Egyrészt tudták, hogy ilyen körülmények között senki más sem vállalkozna erre a feladatra, másrészt azt is sejtették, hogy a kiegyezést szinte feltétel nélkül óhajtó Deák-párti

¹⁰ Bárány Eötvös József: *Naplójegyzetek – Gondolatok (1864–1868)*. Közzéteszi LUKINICH Imre, Budapest, 1941, 224. és 226. (1867. február 10-i bejegyzés)

¹¹ Lónyay Menyhért politikai naplója, 1867. január 15. MNL OL Filmtár, 37154.

¹² SÁRLOS Béla: *Deák és a kiegyezés*, Budapest, 1987, 166–172.

Az 1867-ben létrejött kiegyezés a magyar nemzet történelmének egyik kiemelkedő eseménye. Megkötésében a magyar részről legfontosabb szerepet betöltő Deák Ferenc politikája sikerrel zárt le egy olyan időszakot, amely az 1850-es években felbontotta a Magyar Királyság közigazgatási struktúráját, semmibe vette történelmi hagyományait és megalázta a nemzetet.

A kiegyezés rendszerének 1918. évi bukása azonban a történelmi Magyarország végét is jelentette, s így a kortársak, s a ma embere számára is megosztó lett e kompromisszum. De a Monarchia osztrák felén is sokan úgy vélték, előnytelen megállapodást kötöttek, aminek következtében az egész dualizmus időszakát végigkísérték a kiegyezéssel kapcsolatos viták.

Ünnepelni vagy csak emlékezni lehet a kiegyezés 150. évfordulóján? Mekkora volt a felelőssége a kiegyezés megkötőinek a fél évszázaddal később bekövetkezett katasztrófában? A 2017. szeptember 26-án a Főrendiházi ülésteremben megtartott nemzetközi konferencia bemutatta a kiegyezés előzményeit, alternatíváit, társadalmi és gazdasági aspektusait. Az előadók ifj. Bertényi Iván, Lothar Höbelt, Željko Holjevac, Dobszay Tamás, Hermann Róbert, Ligeti Dávid, Cieger András, Kedves Gyula és Nagy Mariann voltak. Előadásaik szerkesztett változatát közöljük kötetünkben. A konferencia fővédnöke Kövér László, az Országgyűlés elnöke volt.

